

Descoperiri funerare în mediul slavilor timpurii din nord-vestul României. Determinări antropologice și câteva observații din punct de vedere arheologic-istoric*

*Ioan STANCIU
Marius MUNTEAN*

Analizele antropologice prezentate aici au fost aplicate unor loturi de materiale provenite din morminte plane de incinerație (cu depunerea resturilor funerare în urnă sau direct în groapă) cercetate la Pișcolt – Nisipărie/Homokos-domb, jud. Satu Mare¹ și Zalău – Baza DROMET S.A. (DROMET 2), jud. Sălaj².

La Pișcolt au fost identificate, printre complexele funerare din epoca bronzului și mai ales Latène, șapte morminte dateata ultima oară în partea finală a sec. VI – prima treime a sec. VII p. Chr.³. Este posibil să fi existat aici un cimitir cu un număr sensibil mai mare de morminte din această vreme, aşa cum pare să sugereze repartitia la orizontală a complexelor funerare identificate, mai ales că partea centrală a dunei pe care necropola este situată a fost distrusă prin exploatarea nisipului⁴. Doar în cazul mormântului nr. 21 resturile incinerației au fost găsite într-o urnă, celelalte caracterizându-se prin depunerea unei mici cantități de oase calcinate direct în groapă (mormintele cu nr. 18, 81, 83, 84, 87 și 197). Cel puțin unele dintre complexele funerare se aflau la o adâncime mică față de suprafața actuală, situație ce explică distrugerea sau răvășirea unora dintre ele, un amnar de fier specific epocii din care aceste morminte datează fiind găsit pe vechiul nivel de călcare. La Muzeul din Carei au fost regăsite doar oasele din mormântul 21.

La Zalău – Baza DROMET S.A. (2), în urma unei săpături de salvare susținută în anul 2000 au fost identificate pe o suprafață de aproape 800 m² opt morminte. În mod sigur, cercetarea cimitirului nu a fost epuizată, deși densitatea mormintelor găsite în suprafață investigată este relativ mică. Interesant, probabil cu excepția a două complexe (M. 5 și 7), în toate celelalte resturile cremației au fost depuse în urne (vase modelate cu mâna), păstrate fiind, de regulă, părțile lor inferioare. Fundul gropilor a apărut la adâncimi foarte mici de la actualul nivel de călcare (între 15-35 cm), ceea ce înseamnă că lucrările agricole, poate chiar o nivelare mecanică a locului, cu prilejul amenajării vechii ferme, au afectat serios cimitirul⁵. Inventarul extrem de sărac, asemenea situației din cimitirul de la Pișcolt, nu permite o încadrare cronologică prea strânsă. Mai curând putem avea în vedere prezența exclusivă a ceramicii lucrată cu mâna, nedecorată, dar și relația sigură cu orizontul așezărilor situate în imediata vecinătate, pe același curs superior al văii Zalăului, de plasat, în linii mari, în a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a veacului următor⁶.

Pișcolt, mormânt nr. 21. Urnă identificată la -70 cm de la actualul nivel de călcare. Circa 2/3 din volumul vasului, modelat cu mâna, era umplut cu oase calcinate, unele dintre ele mai slab arse. Printre acestea se află și marginea unei oale mai mici, de asemenea lucrată cu mâna și o "cataramă" de fier cu cărlig. Cum s-a remarcat în urma examinării oaselor, pe un fragment de radius se aflau urme de sticlă topită, mai probabil provenite de la mărgele ori o brătară de sticlă, situație ce ar accentua prezența resturilor unei femei.

* Analizele resturilor osteologice au fost efectuate de către prof. dr. Marius Muntean (Universitatea de Medicină și Farmacie "Victor Babeș", Timișoara).

¹ Németi 1983, nr. 4, p. 139-140, fig. 8/5, 6, 9-12, p. 147, fig. 10/3, 4, 6, 7, p. 149; Stanciu 1999, p. 129-133, pl. 4.

² Situl se află la cca. 260 m sud-vest față de Fosta I.S.C.I.P. (Întreprinderea de Stat pentru Creșterea și Industrializarea Porcilor), apoi sediul societății DROMET S.A., care avea ca obiectiv modernizarea unei porțiuni a soselei Zalău - Satu Mare. Vechea denumire a locului a rămas necunoscută. După Băcuet-Crișan - colab. 2001, ar face parte din actualul hotar al localității Panic (com. Hereclean), situat fiind, totuși, în imediata vecinătate a Bulevardului Mihai Viteazul din orașul Zalău. Deoarece siturile de aici au fost deja semnalate sub numele Zalău-I.S.C.I.P. ori Zalău-DROMET, cu intenția de a nu încurca și mai mult lucrurile, preferăm localizarea în hotarul orașului Zalău. Pentru posibilitatea de a prezenta descrierea mormintelor de aici, fără prezentarea planului săpăturii și a desenelor complexelor, datorăm mulțumiri d-lui dr. Dan Băcuet-Crișan (Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău). Băcuet-Crișan - colab. 2001.

³ Stanciu 1999, p. 129-133.

⁴ Stanciu 1999, n. 6, p. 129-130.

⁵ Băcuet-Crișan - colab. 2001; Stanciu 2004, fig. 4, p. 351.

⁶ Stanciu 2004.

Au fost recoltate 654 de fragmente osoase. Dintre acestea, 651 sunt de mici dimensiuni (5-20 mm), provenind din toate segmentele corpului. 15 fragmente mărunte aparțin craniului (fig. 1/2): 9 fragmente sunt din bolta craniului, 1 fragment provine din stâncă osului temporal, 1 fragment din solzul osului occipital, 2 fragmente din procesul bazilar al occipitalului și 2 fragmente din etmoid. Un singur fragment (probabil din solzul osului temporal) prezintă o margine suturală ce indică o sutură neobliterată. Un fragment din procesul bazilar al occipitalului are o culoare gri-vineție, celelalte sunt alb-gălbui.

Vertebrele sunt reprezentate printr-un corp al unei vertebre toracale inferioare, un fragment de sacru și câteva mici fragmente provenite din arcurile vertebrale.

Membrele sunt indicate de fragmente provenite din diafizele unor oase lungi (36 fragmente). 5 fragmente de culoare neagră întregesc un segment din creasta tibiei, cu o lungime de 131 mm și o grosime de 7,5 mm. Este prezentă patela dreaptă. Un fragment de coxal păstrează incizura ischiatică și un fragment păstrează un segment din acetabul. Se păstrează o epifiză inferioară dintr-un femur stâng, care pare a fi aparținut unei femei. S-au conservat 9 fragmente de capete articulare (femur + humerus). 3 sunt de mici dimensiuni, celelalte 6 provin din cel puțin 5 capete articulare. Este conservat un fragment dintr-o fibulă. Din scheletul piciorului s-au păstrat un fragment de calcaneu (sustentaculum tali), un fragment din talusul din partea dreaptă (fig. 1/1d), care se articulează cu un os navicular (fig. 1/1b). După dimensiuni, acestea aparțin unui bărbat. Poate fi determinat un os navicular din partea stângă (fig. 1/1a), mai mic, dintr-un schelet de femeie. Este păstrat primul cuneiform din partea stângă, care este mai mare și nu se articulează cu osul navicular din partea stângă, de dimensiuni mai mici. Este conservat un fragment din cuneiformul II și fragmente de metatarsiene. Un fragment dintr-un humerus are o grosime de 2,9 mm. Radiusul este reprezentat prin fragmente de epifiză proximală și distală și de corp (lungime 84 mm). De acest fragment este atașat un fragment care pare a fi sticla topită. Ulna este reprezentată de o epifiză proximală, 3 segmente de corp și două epifize distale. Una dintre acestea este din partea dreaptă și are un diametru antero-posterior de 14,9 mm. Ceaalătă este din partea stângă și are un diametru antero-posterior de 13,1 mm. De la nivelul mâinii, au fost identificate oase carpiene: pisiform și scafold, care par a proveni de la o femeie. Sunt păstrate fragmente de oase metacarpiene și falange.

Acest mormânt este dublu, în el găsindu-se fragmente osoase care au aparținut unui bărbat și unei femei, ambii maturi.

Zalău – Bază DROMET S.A.

Mormântul nr. 1. Fundul gropii a fost determinat la -32/35 cm (toate adâncimile sunt date de la actualul nivel de călcare), având formă ovală în plan (40 X 34 cm) și albăiată în secțiune. Se mai adâncea doar 8 cm. Groapa era orientată aproximativ pe direcția vest-est cu axa ceva mai lungă. Partea inferioară a unui vas, în poziție verticală, se afla în centrul gropii, sesizabilă fiind încă de la -15 cm; fundul vasului nu era așezat direct pe fundul gropii, ci cu 6-7 cm mai sus. În interiorul urnei (majoritatea, dar și împrăștiate în jur, amestecate cu bucătele de cărbune, unele chiar mai mari), se aflau relativ multe oase calcinate. Dacă avem în vedere adâncimea la care au apărut resturile urnei, adică doar la -15 cm față de actualul nivel de călcare, putem presupune că resturile incinerării au fost depuse într-o urnă, a cărei parte superioară a fost distrusă în urma arăturilor sau unor nivelări moderne.

Au fost recuperate 550 g de oase calcinate, respectiv 384 de fragmente osoase de mici dimensiuni. Toate au aceeași culoare alb-cenușie și surprinde greutatea mare raportată la volumul lor. După aspect, aparțin aceluiași individ. Craniul este reprezentat prin 12 fragmente osoase. Din bolta craniului s-au conservat fragmente mici, în general exfoliate. Grosimea lor maximă este de 5,4 mm. Se păstrează un fragment de sutură, care este oblitterată endocranian. Mandibula este reprezentată prin 3 fragmente: unul din corp și 2 din procesul alveolar. Sunt păstrate capetele femurale (diametrul = 44 mm), grosimea diafizei femurale este de 6,8 mm, grosimea diafizei tibiale – de 4,3 mm. Au fost identificate și fragmente de oase tarsiene (talus, navicular). Un fragment din diafiza humerusului are o grosime de 2,8 mm. Aspectul și grosimea oaselor pledează pentru scheletul unui adult, probabil de sex masculin.

Mormântul nr. 2. La -20 cm a fost determinat conturul fundului gropii, de formă ovală în plan (58 X 50 cm), axa mai lungă fiind orientată pe direcția vest-est. Pereții erau aproape verticali și fundul propriu-zis ușor albăiat; acesta se afla la -38 cm. În partea central-estică a gropii era așezat, în poziție verticală, fundul urnei (cu 8 cm mai sus de fundul gropii), sesizabil încă de la -15 cm. Numeroase

fragmente din jumătatea superioară a vasului, distrusă la un moment dat, au fost găsite în umplutura gropii, astfel că el a fost reconstituit aproape integral, cu excepția buzei. În interiorul său se afla cam jumătate din cantitatea de oase calcinate, acestea amestecate cu bucățele de lemn carbonizat. Restul oaselor erau împărăștiate, împreună cu bucățele de cărbune și fragmente ceramice, în umplutura gropii. Câteva bucăți de oase calcinate au fost găsite și sub fundul urnei. În umplutura gropii a mai fost găsit un fragment din fundul unui vas neolic și un alt fragment din peretele unui vas lucrat la roată, din epoca romană.

Au fost recuperate 1130 g de oase calcinate, respectiv peste 1450 de fragmente osoase de mici și foarte mici dimensiuni. Acestea au o culoare alb murdar-cenușie. Sunt reprezentate toate segmentele corpului. Peste 115 fragmente fac parte din craniu. Dintr-un număr de 15 fragmente s-a întregit o porțiune din bolta craniului (sutură sagitală + coronală). Suturile sunt total obliterate endocranian și, într-o proporție de peste 50% - exocranian. Grosimea maximă la nivelul osului parietal este de 4,8 mm. Aspectul fragmentelor care se întregesc este diferit: unele au o nuanță gălbuiu, iar altele sunt cretoase, de culoare alb-cenușie și cenușie. Din craniu se mai păstrează: fragmente din osul temporal stâng (stâncă, mastoidă, proces zigomatic), un fragment de os zigomatic, condilul stâng al mandibulei, un fragment de proces alveolar mandibular și 9 fragmente din rădăcini dentare.

Vertebrele sunt reprezentate prin 4 fragmente de mici dimensiuni. S-au identificat fragmente de scapulă, de ulnă (4 fragmente, din care unul cu o lungime de 78 mm și grosime de 2,8 mm în treimea distală). Falangele sunt reprezentate prin 4 fragmente. Din membrul inferior am identificat fragmente de coxal, de diafiză femurală (grosimi de la 5 mm până la 6,5 mm), tibia (grosime 3,2 mm) și fragmente de oase tarsiene.

Gradul de obliterare al suturilor craniene pledează pentru un individ care avea vârstă cuprinsă între 40 și 50 de ani. Aspectul și grosimea oaselor nu permit o identificare precisă a sexului, totuși, având în vedere vârstă înaintată, când bolta craniului se subțiază, este posibil ca scheletul să fi aparținut unui individ de sex masculin.

Mormântul nr. 3. Groapă de formă aproape circulară în plan (diametrul de cca. 70 cm), identificată imediat sub stratul de pământ cenușiu-gălbui, bulversat. Formă albiată în secțiune, adâncindu-se cu 30 cm de la nivelul identificării. În centrul gropii se află partea inferioară a unui vas lucrat cu mâna, spart în mai multe fragmente. Cele mai multe dintre oasele calcinate au fost găsite în interiorul fundului de vas, împreună cu multe bucățele de cărbune, altele, împreună cu resturi mărunte de lemn carbonizat, erau împărăștiate pe fundul gropii. În interiorul fundului de vas, lipită de acesta (sau păstrat și urme consistente de rugină), se află o cataramă dreptunghiulară de fier, arsă.

Au fost recuperate 120 g de oase, în total 273 de fragmente osoase calcinate, de culoare alb-cretoasă. A fost posibilă identificarea următoarelor fragmente: 9 din bolta craniului (grosimea maximă 3,6 mm), dintre care 4 conțin segmente de sutură, 3 fragmente de procese alveolare, dintre care unul provine din regiunea mediană a mandibulei și 3 fragmente de dinți, dintre care două sunt rădăcini meziale ale unor molari inferioiri, iar al treilea este un fragment din coroana unui molar de minte, cu înălțimea de 5,4 mm. Această dezvoltare a molarului de minte corespunde vîrstei de 12 ani. Printre fragmentele de diafize s-au găsit două mai groase (4 mm). Nu s-a putut preciza osul din care provin. Fragmentele osoase calcinate au aparținut unui individ de 12 ani, de sex neprecizat. Aspectul oaselor pledează pentru sexul feminin.

Mormântul nr. 4. Deși nu foarte clar, partea inferioară a gropii a fost determinată între -15-20 cm, având formă ovală în plan (72 X 62 cm) și albiată în secțiune. Fundul ei se află la -33 cm, fiind orientată cu axa mai lungă aproximativ pe direcția vest-est. Aproximativ în mijlocul complexului a fost găsită jumătatea inferioară a unei oale (lucrată cu mâna), în interiorul căreia se aflau câteva bucățele de oase calcinate. Majoritatea oaselor, împreună cu mici bucăți de lemn carbonizat, erau împărăștiate în jurul fundului de vas, inclusiv sub el. Lângă acesta s-a găsit și o bucată de cremene roșcată (mai probabil rulată, din nivelul preistoric). Două cioburi mărunte, foarte probabil din acest vas, au fost găsite în umplutura gropii.

Au fost recoltate 355 g de oase calcinate, adică peste 540 fragmente, de dimensiuni reduse (majoritatea de culoare alb-gălbui). Sunt reprezentate toate segmentele corpului. 12 fragmente care aparțin bolii craniului au o culoare gri-negricioasă pe fața endocraniană și o grosime cuprinsă între 2 și 4 mm. S-au mai identificat două fragmente din stâncile oaselor temporale, 3 fragmente din procesul alveolar al mandibulei și 7 fragmente de rădăcini dentare; resturi din vertebre, humerus, radius, coxal, carp și falange. Grosimea și culoarea oaselor pledează pentru un individ matur, de sex feminin.

Mormântul nr. 5. Contur identificat la -35 cm, fundul gropii aflându-se cu 10 cm mai jos.

Groapa avea formă ovală în plan (57 X 46 cm), orientată fiind pe direcția vest-est cu axa mai lungă. Pământul argilos din umplutură era amestecat cu cărbune, acesta conferindu-i culoarea negricioasă. Pe întreaga adâncime a umpluturii au fost găsite relativ multe oase calcinate, majoritatea foarte mărunte, fărâmicioase, multe dintre ele irecuperabile. În capătul vestic al gropii, la 5 cm deasupra fundului, fusese aşezat un văscior modelat cu mâna, în bună parte spart, datorită presiunii pământului (orientat oblic, cu gura spre marginea gropii), în care au fost găsite pușine bucățele de oase calcinate, mai probabil ajunse în el întâmplător, deoarece oase calcinate au fost găsite și sub acest vas, până pe fundul gropii).

Au fost recuperate 65 g de oase calcinate, fiind numărate 163 de fragmente, de mici dimensiuni, cu o culoare alb-gălbui-cenușie. Au fost identificate 16 fragmente de oase craniene; un fragment din osul parietal are grosimea de 4 mm. S-a identificat un fragment de os zigomatic, care păstrează parțial tuberculul articular anterior și fosa mandibulară. S-au conservat 8 fragmente de rădăcini dentare care provin de la dinți frontalii superiori și inferiori și de la premolari și molari superiori. O rădăcină de premolar superior, cu o formă de pișcot pe secțiune orizontală, are apexul fracturat și nu se poate preciza dacă rădăcina a fost complet formată. În această stare de conservare, rădăcina dentară indică o vîrstă mai mare de 13 ani. S-au mai găsit mici fragmente din diafize, din oase carpiene, metacarpiene și falange. Un fragment de diafiză femurală are o grosime de 6 mm.

Resturile osoase au aparținut, probabil, unui adolescent sau adult de sex feminin.

Mormântul nr. 6. Complex aproape complet distrus, fiind păstrat doar fundul său, pe o adâncime maximă de 12 cm. Conturul a fost determinat la - 24 cm de la suprafața actuală. În plan, forma este ovală, orientată aproximativ nord-sud cu axa mai lungă (dimensiuni pe axe: 46 X 38 cm). Fundul avea formă albiată în secțiune, aflându-se la 38 cm față de actualul nivel de călcare. Concentrate în porțiunea centrală a gropii, se aflau mai multe fragmente din partea inferioară a unui vas, lucrat cu mâna. Groapa era umplută cu pământ cenușiu-închis, amestecat cu pietricele, cărbune, cioburi mărunte și oase calcinate.

Au fost recuperate 190 g de oase calcinate, de foarte mici dimensiuni; majoritatea au aspect de rumeguș, de culoare alb-murdar. Au fost observate 365 de fragmente, dintre care identificabile sunt 50. Fragmentele provenind din bolta craniană sunt exfoliate. Celelalte reprezintă toate segmentele corpului. Datorită dimensiunilor mici și faptului că nu s-au găsit fragmente tipice, nu s-a putut preciza sexul sau vîrstă individului. 10 fragmente osoase mici prezintă altă culoare, asemănătoare cu cea a cimentului și prin aceasta ridică întrebarea dacă nu cumva provin dintr-un alt schelet.

Mormântul nr. 7. Complex bulversat, aproape complet distrus. La - 25 cm a fost vag delimitat fundul unei gropi ovale (cu diametrele de cca. 44 X 40 cm). Pe marginea estică se găseau, între -10/15 cm, două fragmente din fundul unui vas; pe fundul gropii au mai apărut câteva cioburi mărunte, unele sigur preistorice, bucățele de pământ ars, două pietre și pușine bucăți de oase calcinate, majoritatea macerate, irecuperabile. Două fragmente, prost conservate, din fundul unui vas lucrat cu mâna, pastă grosieră, relativ consistentă, amestecată cu nisip insuficient cernut și mișcășist sfărâmat s-ar putea să nu fie preistorice. Starea precară de conservare nu face sigură determinarea lor ca slave timpurii. Sunt puternic arse secundar. Este mai probabil ca în acest caz resturile incinerării să fi fost depuse direct în groapă.

Mormântul nr. 8. Groapă bulversată, fundul ei a fost delimitat, nu foarte clar, între - 20-25 cm. Pare să fi avut o formă ovală în plan (cca. 80 X 60 cm), orientată cu axa mai lungă aproximativ pe direcția NNE-SSV. Încă de la -10/15 cm au apărut relativ multe oase calcinate, fragmente mărunte, majoritatea macerate, irecuperabile. În jumătatea estică (între -20-30 cm), împărtășite, se aflau mai multe fragmente din jumătatea inferioară a unei oale, lucrată cu mâna. În interiorul complexului au ajuns accidental un fragment din peretele unei oale lucrată la roată și un altul lucrat cu mâna, databile în epoca romană. Au fost recuperate doar 8 fragmente de oase calcinate, de mici dimensiuni, cu o culoare alb-gălbui. Nu pot fi identificate.

În cazurile a 5 dintre mormintele de la Zalău-Baza DROMET S.A. a fost posibilă determinarea fragmentelor de oase calcinate, în termeni mai mult sau mai puțin siguri. Există trei adulți, dintre care doi bărbați (mormintele 1 și 2, în cel din urmă caz particularitățile oaselor sugerează o vîrstă între 40-50 ani) și o femeie (mormântul 4). Resturile din mormântul 3 indică un adolescent (în jurul vîrstei de 12 ani), probabil de sex feminin, în timp ce în legătură cu oasele din mormântul 5 se poate preciza doar că au aparținut unei persoane de sex feminin. Rămâne cu totul nesigură posibilitatea ca în mormântul nr. 5 să avem de-a face cu o înmormântare dublă, explicată, în lipsa altor

indicii, prin diferența de culoare a unora dintre oasele calcinate. Desigur, numărul redus al mormintelor cercetate exclude posibilitatea desprinderii unor concluzii, cel mult poate fi formulată observația că grupele de vîrstă și sex sunt reprezentate relativ echilibrat. Dacă, eventual, avem de-a face cu un cimitir de dimensiuni restrânse, atunci această constatare poate să rămână definitivă.

Mult mai interesant este mormântul nr. 21 de la Pișcolt, datorită presupunerii că în aceeași urnă au fost depuse rămășițele a două persoane mature, de sex opus. Opinia formulată de specialist se datorează identificării unor particularități morfologice distincte în cazul unora dintre piesele osoase tipice⁷.

Incinerarea în morminte plane sau tumulare (cu depunerea resturilor funerare direct în groapă sau într-o urnă, frecvent fără alt inventar în afara ceramicii, ori foarte sărac) a fost caracteristică slavilor pe bună parte din durata epocii medievale timpurii, în măsură mai mică fiind practicată chiar după oficializarea creștinismului, până în etapa de început a epocii medievale propriu-zise⁸.

Opinia conform căreia slavii au practicat încă de la începutul epocii medievale timpurii și ritul înhumării, nu este întemeiată⁹. Necropolele mixte (incinerare/inhumare) apar la nordul Dunării mijlocii tocmai pe linia de demarcare între locurile slavă și avară, slavii preluând aici înhumarea ca urmare a contactelor cu mediul cultural avar. Înhumarea s-a răspândit treptat în lumea slavă între sec. VIII-XII, iar schimbarea ritului funerar nu s-a datorat unei evoluții interne, ci impulsurilor din exterior, în primul rând din direcția creștinismului, dar și influențelor exercitate de practicile funerare ale altor populații, cum au fost avari, protobulgarii, scandinavii¹⁰.

Printre mormintele de la Pișcolt domină cele caracterizate prin depunerea resturilor funerare direct în groapă. La Zalău-DROMET S.A. par să fie mai numeroase mormintele cu urnă (situația de aici necesită noi verificări, deoarece printre complexele săpate s-ar putea să existe și alte morminte, cu depunerea oaselor calcinate direct în gropi, înregistrate drept complexe preistorice ori din epoca romană). În funcție de anumite particularități ale înmormântărilor, H. Zoll-Adamikowa a separat pentru epoca slavă timpurie mai multe zone. Aproximativ în partea nordică a Europei centrale nu au fost constatate înmormântări din această perioadă, fiind presupuse practici funerare pe care cercetarea arheologică nu le poate surprinde (zona A). În Moldova, Ucraina vestică și pe valea Vistulei (zona A/B) se găsesc sporadic morminte plane cu urnă sau depunere direct în groapă. Zonei B (pe Elba mijlocie și superioară, apoi în zona râului Morava) îi sunt specifice morminte izolate sau mici grupuri de morminte. Zonele A/B și B se caracterizează de asemenea prin apariția aproape exclusivă a mormintelor plane de incinerare (cele tumulare sunt mai târzii) și preponderența categorică a înmormântărilor în urne¹¹. În schimb, la Sărata Monteoru majoritatea mormintelor o reprezintă cele cu depunerea resturilor funerare direct în groapă, cu sau fără fragmente ceramice¹².

Prezența unor grupuri mici de morminte sau chiar a unor morminte izolate poate fi interpretată în legătură cu primul val al migrației slave, când locuirea nu era încă stabilizată¹³.

Possibilitatea unei înmormântări duble în mormântul nr. 21 de la Pișcolt (maturi, bărbat și femeie) rămâne, totuși, sub semnul întrebării, atâtă vreme cât concluziile specialistului antropolog nu sunt susținute și de alte probe, în afara determinărilor anatomici directe. O astfel de situație poate să intereseze, deoarece o întreagă serie de surse literare referitoare la vechii slavi informează despre obiceiul sacrificării văduvei odată cu moartea soțului¹⁴. Deși, destul de frecvent, atât în cimitirele plane, cât și în cele tumulare, au fost semnalate morminte duble sau chiar multiple, adeseori am putea rămâne sceptici în legătură cu posibilitatea unor determinări antropologice precise, doar pe baza fragmentelor de oase calcinate, mai ales când acestea se aflau în aceeași urnă. Nu în ultimul rând, este necesară o atitudine circumspectă în ce privește veridicitatea acestei informații, din unele surse cel puțin¹⁵.

⁷ Inițial, nu am exclus posibilitatea ca în urna acestui mormânt, expusă la data la care am desenat-o în Muzeul Orășenesc din Carei, să fi fost puse și oase calcinate recoltate din restul mormintelor. Dr. dr. János Németi, autorul descoperirii, a negat categoric această eventuală situație.

⁸ Niederle 1926, p. 42-59; Rusanova 1976, p. 42-44; Zeman 1976, p. 218-219; Zoll-Adamikowa 1979; Zoll-Adamikowa 1990; Prihodnjuk 1990; Parczewski 1993, p. 115-118; Fusek 1996; Paddenberg 2000.

⁹ Pentru discuția mai veche, Niederle 1926, p. 42-43. Mai nou, Cilińska 1983, p. 238.

¹⁰ Zoll-Adamikowa 1979; Prihodnjuk 1990, p. 230.

¹¹ Zoll-Adamikowa 1979, p. 942-944.

¹² Fiedler 1992, 1, p. 75; Bonev 1995.

¹³ Fusek 1996, p. 39.

¹⁴ spre exemplu, Niederle 1926, p. 47-48; Zoll-Adamikowa 1979, p. 162-204; 287-290; Paddenberg 2000, p. 246, 297-298.

¹⁵ Paddenberg, 2000, p. 297-298.

Grupul de morminte cercetat la Pișcolț ilustrează acel orizont al locurii din nord-vestul României cunoscut acum datorită așezărilor de pe Someșul inferior sau de pe cursul superior al Crasnei, aşa cum indică și urna mormântului 21, identică unui vas găsit într-o locuință de la Culciu Mare¹⁶. Fără îndoială, cimitirul de la Zalău-Baza DROMET S.A. poate fi pus în legătură directă cu așezările cunoscute mai demult în imediata vecinătate, pe cursul superior al văii Zalăului, unele inedite ori succint semnalate¹⁷. De altfel, la cca. 300 m nord-vest de cimitirul în discuție a fost sondată o astfel de așezare (Zalău-I.S.C.I.P. sau Baza D.R.O.M.E.T. 1), cu rezultate încă nepublicate (săpături efectuate de către Al. V. Matei, Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău, anii 1984-1985, 1987). Alături de cele cunoscute de pe Someșul inferior (Lazuri-Lubiat, Peleş-Liget, Culciu Mare-Zöldmező) sau valea Crasnei (Acâș) ele pot fi date, în a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a secolului următor. Toate aceste vestigii ilustrează o etapă distinctă în evoluția spațiului nord-vestic al României pe parcursul celei de-a doua jumătăți a mileniului I p.Chr., în legătură directă cu situația arheologicistorică din întreaga zonă a Tisei superioare, fiind propusă delimitarea sa sub numele de „orizont Lazuri-Pișcolț”, ilustrativ pentru cea mai veche prezență a slavilor timpurii în acest spațiu¹⁸.

Desigur, identificarea arheologică a slavilor timpurii (sec. VI-VII) nu este posibilă doar prin determinarea anumitor categorii ceramice, tipuri de locuințe ori cuptoare sau alte categorii de vestigii, alăturate la orizontală seriilor de analogii mai mult sau mai puțin contemporane, necesară fiind asocierea acestor elemente specificului ritului funerar și, acolo unde este posibil, surselor literare. Este convingătoare opinia conform căreia, pe această cale, poate fi propusă o reconstituire a modelului cultural specific societății slave din acea perioadă, în esență unul puțin evoluat: *caracterul locurii* (așezări rurale situate de-a lungul văilor, locuințe rectangulare, de cele mai multe ori patrate, cu instalăție pentru foc, într-o etapă mai târzie fortificații); *modelul economic* (preponderența agriculturii bazată pe cultivarea meiului și grâului, rolul important al creșterii vitelor mari, lipsa meșteșugurilor evolute); *ritul funerar* (morminte de incinerare plane, mai târziu tumulare, cu depunerea resturilor funerare direct în groapă sau în urne)¹⁹. Nu lipsesc pozițiile teoretice de pe care este pusă sub semnul întrebării ori chiar vehement criticată posibilitatea de a exista o relație directă între aceste vestigii și etnicul celor care le-au creat (slavii)²⁰.

Cu intenția de a explica vestigiile databile în a doua jumătate a sec. VI - prima jumătate a sec. VII din nord-vestul României, în general din întreaga zonă a Tisei superioare, nu este lipsită de importanță examinarea succintă a situației arheologice și istorice din acest spațiu pe parcursul celei de-a doua jumătăți a sec. V și din secolul următor, atâtă cât poate fi cunoscută. După ultima treime a sec. V, când în nord-estul Ungariei poate fi constatată retragerea locuirii gepide la sud de așa-numitele „valuri sarmatice”, așezările din nord-vestul României se aflau la periferia nord-estică a regatului gepid, concentrate pe valea râului Ier, fără a depăși în direcție nordică bariera naturală formată de fosta mlaștină Ecedea. De asemenea, nici pe Someșul inferior sau mijlociu nu se cunosc descoperiri care ar putea fi legate de gepizi ori alte vestigii din această vreme, aşa cum pare să fi fost nelocuită și zona de dealuri situată la est de râul Ier ori microzonele montane și depresionare aflate mai departe spre nord-est²¹. În etapa următoare, descoperiri avare timpurii apar, de asemenea, doar în Câmpia Ierului, până la linia de contact cu Câmpia Nirului, fără a atinge spre răsărit zona dealurilor și în nord vechea mlaștină Ecedea²². Nici în Ungaria nord-estică vestigiile avare timpurii nu depășesc spre nord linia așa-numitelor valuri sarmatice²³.

În ceea ce privește spațiul nord-estic al României, este de accentuat faptul că, în acord cu ceea ce știm la ora actuală (nu poate fi exclusă intervenția unor descoperiri noi), în întreg bazinul Someșului inferior, apoi în restul microzonelor deluroase, premontane sau montane (inclusiv depresiunile Oaș, Baia Mare, Lăpuș și Maramureș) sunt cunoscute foarte puține vestigii din sec. V, iar cele din prima jumătate a sec. VI chiar lipsesc. În cazurile altor perioade (epoca bronzului, epoca română sau medievală timpurie), dinamica descoperirilor întâmplătoare indică o anumită intensitate a

¹⁶ Stanciu 1999, p. 128-129, pl. 1/1, pl. 4/7.

¹⁷ Stanciu 2002, lista 3, p. 224-225; Stanciu 2004, p. 354-355.

¹⁸ Stanciu 1998-1999; Istvánovits 2001; Stanciu 2002, p. 215-219; Stanciu 2004.

¹⁹ Parczewski 1993, p. 123-125; Fusek 1994, p. 312-313.

²⁰ Pentru cea din urmă atitudine: Curta 2001; Mamzer 2004. Un răspuns critic la adresa cărții lui Fl. Curta a formulat G. Fusek (Fusek 2004). Situație curioasă, deși nu foarte explicit, H. Mamzer își susține opiniile de pe poziția autohtonismului slavilor în Polonia actuală, împotriva ipotezei colonizării acestui teritoriu.

²¹ Stanciu 2002, p. 211-212, fig. 1, p. 205.

²² Stanciu 2000; Stanciu 2002, p. 213-214, fig. 2, p. 206.

²³ Bóna 1993, p. 115; ADAM, harta 3.

locuirii, determinabilă chiar și pe această cale, or raritatea sau chiar lipsa descoperirilor întâmplătoare de pe parcursul intervalului cronologic menționat sugerează, în cel mai bun caz, locuirea firavă, disparată, a acestor teritorii, situație poate datorată condițiilor naturale. Așadar, apariția în a doua jumătate a sec. VI a seriei de vestigii incluse orizontului Lazuri-Pișcolt nu poate fi explicată printr-o evoluție locală, așa cum este exclusă posibilitatea de a fi determinată eventuala sa origine în interiorul regatului gepid (în cazul unei datări mai timpurii a etapei de început) ori în Khaganatul avar timpurii.

Deși încă persistă destule necunoscute, după părerea noastră rămâne credibilă teoria formulată de K. Godłowski, construită pe un model dinamic și complex, conform căreia, în urma migrației dinspre nord-est, slavii au început să colonizeze periferia nordică a bazinului carpatice spre sfârșitul sec. V - începutul sec. VI, după încreșterea locuirii germanice în aceste teritorii, în cursul unei mișcări progresive, orientată spre vest; noile realități arheologice conturează un model socio-economic radical deosebit în raport cu cel specific epocii timpurii a migrațiilor și în esență germanilor răsăriteni, inclusiv pe bună parte din durata sec. V²⁴. Cu privire la Ucraina carpatică și Slovacia estică, așadar inclusiv zona Tisei superioare (descoperirile din nord-vestul României nu erau cunoscute atunci), autorul menționat presupunea că prezența slavilor timpurii în aceste teritorii trebuie să fi fost mai veche decât în Europa centrală, gândindu-se la sfârșitul sec. V și începutul veacului următor. Spre mijlocul sec. VI arealul locuit deja de slavi s-ar fi aflat în apropierea granițelor nordice ale regatului gepid, cele două zone de locuire fiind separate printr-un spațiu liber²⁵. Explicația corespunde situației înregistrate în nord-vestul României, unde pentru etapa cea mai veche a locuirii slave s-a propus²⁶ a doua jumătate a sec. VI, adică perioada imediat următoare destrămării regatului gepid, când grupuri slave care locuiau la nord de cursul superior al Tisei și dincolo de Carpații nordici, puteau să avanzeze spre sud, concomitent cu instalarea avarilor în interiorul bazinului carpatice²⁷. În orice caz, așa cum indică situația din nord-vestul României și Ungaria nord-estică, această mișcare s-a produs sub autoritatea și cu acordul avarilor, unele dintre siturile slave timpurii cunoscute în nord-vestul României (cimitirul de la Pișcolt și grupa descoperirilor de pe cursul superior al văii Zalăului) aflându-se în vecinătatea nemijlocită a granițelor Khaganatului avar timpurii²⁸.

Pentru ceramică (lucrată cu mâna), tipurile de locuințe și cuptoare, vălătuci și „pâinișoarele de lut”, care însoțesc constant instalațiile pentru foc, structura internă a așezărilor cunoscute din nord-vestul României și modul în care locuirea se adaptează mediului natural, analogiile au fost găsite în relativă vecinătate nordică și nord-estică a Carpaților Nordici, adică tocmai în spațiul afectat încă de timpuriu de migrația slavilor²⁹.

Suma caracteristicilor care definesc acest nou mediu cultural, nu în ultimul rând practicarea incinerării, așa cum indică cele două cimitire discutate aici, împiedică orice fel de comparație cu realitățile culturale specifice lumii gepide din sec. V-VI sau avarilor timpurii. Dimpotrivă, cel puțin în lumina datelor arheologice cunoscute, el poate fi regăsit la această dată (a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII) pe un spațiu extins din fostul *Barbaricum* european, unde, așa cum indică chiar unele surse literare, au ajuns slavii.

Lista celor mai vechi descoperiri slave din nord-vestul României (numerele de ordine corespund celor de la fig. 2):

1. Acâș - *Râul lui Verej*, com., jud. Satu Mare. Așezare (Németi 2001, p. 19).
2. Badon – *Doaște*, com. Hereclean, jud. Sălaj. Așezare (cerceată inedită, Al. V. Matei, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, 1987-1989).
3. Culciu Mare – *Zöldmező*, com., jud. Satu Mare. Așezare (Stanciu 1999).
4. Lazuri – *Lubi tag*, com., jud. Satu Mare. Așezare (publicare parțială, Stanciu 1998-1999).
5. Peleș – *Liget*, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Așezare (periegheză L. Marta, I. Stanciu, I. Stamati, 2003).
6. Pișcolt – *Nisipărie/Homokos-domb*, com., jud. Satu Mare. Cimitir (Németi 1983, p. 139, 140, nr. 4; Stanciu 1999, p. 129-132).
7. Zalău – *Bul. Mihai Viteazul*, nr. 104-106 (și Panic – *La blocuri*), oraș, jud. Sălaj. Așezare. Scurtă mențiune, cu încadrarea greșită a descoperirilor în epoca romană (Matei 1980, p. 229-231; Matei 1993). Săpături: Al. V. Matei (1974-1984); Al. V. Matei, I. Stanciu (1996-1998).

²⁴ spre exemplu, Godłowski 1980, p. 229-231.

²⁵ Godłowski 1980, p. 230-231.

²⁶ Totuși, datele strânse sunt mai mult sau mai puțin convingătoare, atâtă vreme cât sunt sprijinate doar pe analiza ceramică.

²⁷ Stanciu 1998-1999; Stanciu 2004.

²⁸ Stanciu 2004, fig. 1, p. 348.

²⁹ Stanciu 1998-1999; Stanciu 2001.

8. Zalău – *Baza DROMET S.A.* (1), oraș, jud. Sălaj. Așezare, inedită. Săpături: Al. V. Matei (1984-1985, 1987).
9. Zalău – *Baza DROMET S.A.* (2). Cimitir, parțial cercetat (Băcău-Crișan - colab. 2001).
10. Zalău – *Valea Mății* (și *Laminor sau Tâneiul lui Winkler*), oraș, jud. Sălaj. Așezare (Matei – Stanciu 1999).
11. Zalău – *Farkas-domb*, oraș, jud. Sălaj. Așezare. Semnalare la Matei – colab. 2004, p. 376.

Bibliografie

- ADAM: J. Szentpéteri (Hrsg.), *Archäologischer Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. VAH 13/1, 2, Budapest, 2002.
- Băcău-Crișan - colab. 2001: D. Băcău-Crișan – Al. V. Matei – H. Pop – S. Băcău-Crișan – I. Stanciu, *Panic, com. Hereclean, jud. Sălaj*. Punct: *Baza DROMET SA*. In: CCAR 2001, nr. 145, p. 175-176.
- Bóna 1993: I. Bóna, *A honfoglalás előtti kultúrák és népek*. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája*. I. Kötet – Történelem és kultúra, Nyiregyháza, 1993, p. 63-137.
- Bonev 1995: Č. Bonev, *La nécropole slave des VIe-VIIe siècles de Sărata Monteoru (Roumanie)*. In: *Études balkaniques*, 3-4, 1995, p. 183-195.
- Chirilă–Socolan 1971: E. Chirilă – A. Socolan, *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului județean Maramureș*, Baia Mare, 1971.
- Čilinská 1983: Z. Čilinská, *The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia*. In: SlovArch, 31, 1983, 2, p. 237-276.
- Curta 2001: Fl. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Fiedler 1992: U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Teil 1-2, UPA, Band 11, Bonn, 1992.
- Fusek 1994: G. Fusek, *Slovensko vo včasnoslovanskom období*, Archaeologia Slovaca Monographiae/Studia Instituti Archaeologicici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca, tomus 3, Nitra, 1994.
- Fusek 1996: G. Fusek, *Der Bestattungsritus und die materielle Kultur der Slawen im 6.-8. Jh. in der Südwestslowakei*. In: D. Bialeková, J. Zábojník (Hrsg.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11. Jahrhundert*, Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994, Bratislava, 1996, p. 37-49.
- Fusek 2004: G. Fusek, „Slawen“ oder Slawen? Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie. In: SlovArch, 52/1, 2004, p. 161-186.
- Godłowski 1980: K. Godłowski, *Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen*. In: H. Wolfram und F. Daim (Hrsg.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert*, Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 4, Wien, 1980, p. 225-232.
- Istvánovits 2001: E. Istvánovits, *Korai szláv település maradványai Kisvárdában*. In: NyJAMÉ, 43, 2001, p. 165-183.
- Mamzer 2004: H. Mamzer, *Ethnischer Mythos in der Archäologie*. In: G. Fusek (Hrsg.), *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*, Archaeologia Slovaca Monographiae/Communicationes Instituti Archaeologicici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca VII, Nitra, 2004, p. 223-226.
- Matei 1980: Al.V. Matei, *Repertoriul așezărilor apartinând dacilor liberi (sec. II-IV e.n.) descoperite pe teritoriul județului Sălaj*. In: AMP, 4, 1980, p. 229-243.
- Matei 1993: Al. V. Matei, *Așezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Sălaj*. In: Materiale, 17/2 [1983], 1993, p. 325-327.
- Matei – colab. 2004: Al. V. Matei - H. Pop - M. Andraș – D. Băcău-Crișan, Zalău, jud. Sălaj. Punct: *Dealul Lupului (Farkas Domb)*. In: CCAR 2004, nr. 214, p. 375-378.
- Matei-Stanciu 1999: Al. V. Matei – I. Stanciu, O locuință din perioada târzie a migrațiilor la Zalău-, „Valea Mății“ (jud. Sălaj). In: V. Ciubotă, V. Marina (coord.), *Relații româno-ucrainene/Rumuns'ko - Ukrains'ki vidnosini istorija i sučasnist'*, Satu Mare, 1999, p. 119-126.
- Németi 1983: I. Németi, *Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare)*. In: SCIVA, 34, 1983, 2, p. 134-150.
- Németi 2001: *Acâș, com. Acâș, jud. Satu Mare*. Punctul: *Râul lui Vereș*. In: CCAR 2001, p. 19-20.

- Niederle 1926: L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave. Tome II: La Civilisation.*, Paris, 1926.
- Paddenberg 2000: D. Paddenberg, *Studien zu frühslawischen Bestattungssitten in Norddeutschland*. In: Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie, 57, 2000, p. 231-345.
- Parczewski 1993: M. Parczewski, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Veröffentlichungen der österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, Band XVII, Wien, 1993.
- Prihodnjuk 1990: O. M. Prihodnjuk, *Ranneslavjanskie kul'turi V-VII v.v. i etnopoliticeskaja consolidacija slavjan (IV). Pogrebal'ny obread (5)*. In: V. D. Baran, N. S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenco, R. V. Terpilovskij, *Slavjane jugo-vostočnoi Evropy v predgosudarstvennij period*, Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 226-231.
- Rusanova 1976: I. P. Rusanova, *Slavjanske drevnosti VI-VII vv.*, Moskva, 1976.
- Stanciu 1998-1999: I. Stanciu, *Așezarea slavă timpurie de la Lazuri-“Lubi tag”, jud. Satu Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuții la cunoașterea secolelor 6-7 în zona Tisei superioare*. In: Satu Mare StCom, 15-16, 1998-1999, p. 115-268.
- Stanciu 1999: I. Stanciu, *O nouă aşezare slavă timpurie din zona Someșului inferior (Culciu Mare - Zöldmező, com. Culciu, jud. Satu Mare / A new Early Slave Settlement from Lower Someş Area (Culciu Mare - Zöldmező, village Culciu, Satu Mare County)*. In: V. Ciubotă, V. Marina (coord.), *Relații româno-ucrainene/Rumuns'ko - Ukrains'ki vidnosini istorija i sūčasnist'*, Satu Mare, 1999, p. 127-149.
- Stanciu 2000: I. Stanciu, *Teritoriul nord-vestic al României și Khaganatul Avar*. In: AMP, 23/1, 2000, p. 403-451.
- Stanciu 2001: I. Stanciu, „*Tonbrote*” als Indiz für die *Wanderung und die magisch-rituellen Glauben und Praktiken der frühen Slawen*. In: Eastern Review. Sanktuaria i Kult (Łódz), 5, 2001, p. 123-154.
- Stanciu 2002: I. Stanciu, *Gepizi, avari și slavi timpurii (sec. V-VII p. Chr.) în spațiul vestic și nord-vestic al României*. In: EphNap 12, 2002, p. 203-236.
- Stanciu 2004: I. Stanciu, *Die ältesten Slawen in der Gegend der oberen Theiß. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Rumäniens*. In: G. Fusek (Hrsg.), *Zborník na počest' Dariny Bialekovej*. In: Archaeologia Slovaca Monographiae/Communicationes Instituti Archaeologicici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaceae VII, Nitra, 2004, p. 347-356.
- Zeman 1976: J. Zeman, *Nejstarší slovanské osídlení Čech*. In: PA, 67, 1976, 1, p. 115-235.
- Zoll-Adamikowa 1979: H. Zoll-Adamikowa, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciątopalne słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski/Frühmittelalterliche Brandgräberfelder der Slawen in Polen. Teil II. Analyse und Schlussfolgerungen*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdansk, 1979.
- Zoll-Adamikowa 1990: H. Zoll-Adamikowa, *Slawisch-awarische Grenzzone im Lichte der Grabfunde*. In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve*, 15, 1990, p. 97-101.

*Grabfunde bei den frühen Slawen im Nordwesten Rumäniens. Antropologische Untersuchungen und archäologisch-geschichtliche Bemerkungen
(Zusammenfassung)*

In diesem Aufsatz haben die Verfassern die männlichn, kalzinierten Knochen aus den Gräberfelden von Pișcolt und Zalău dargestellt und die von der archäologisch- geschichtlichen Aunsicht analysiert.

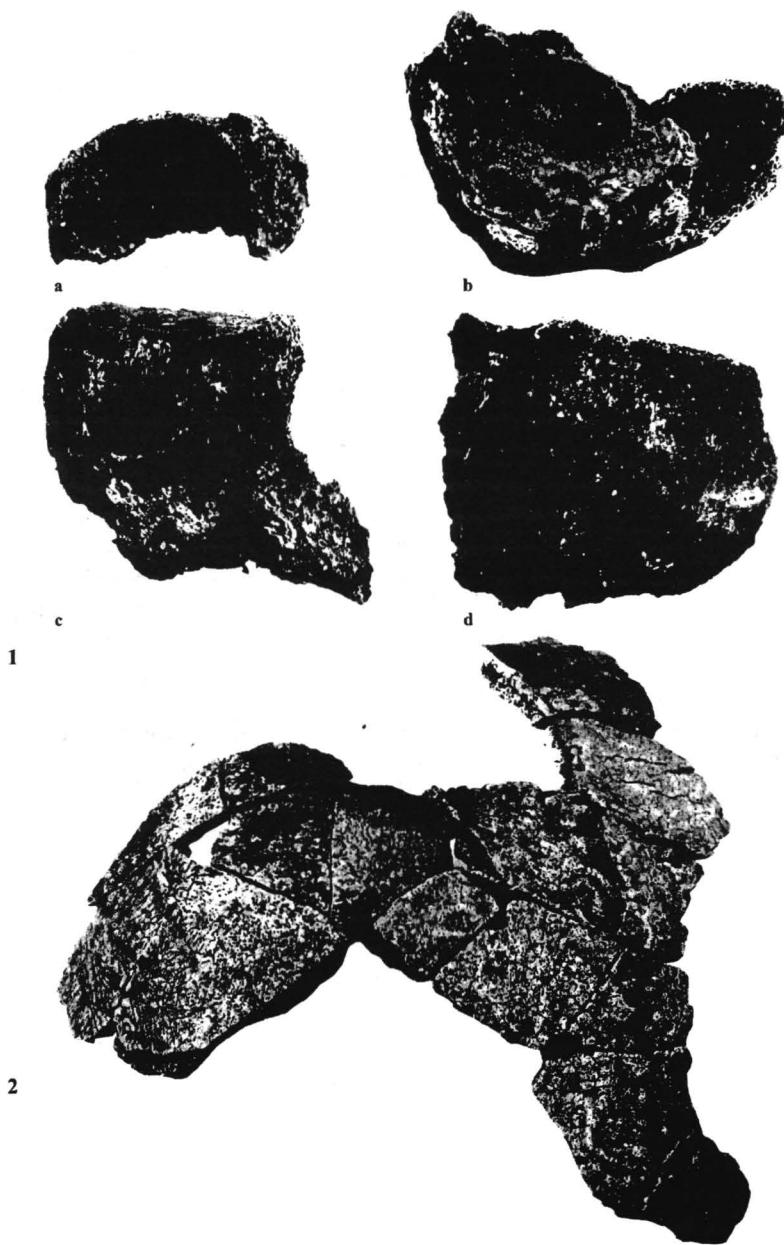

Fig. 1. Pișcolt - Nisipărie (jud. Satu Mare), oase calcinate din mormântul nr. 21.

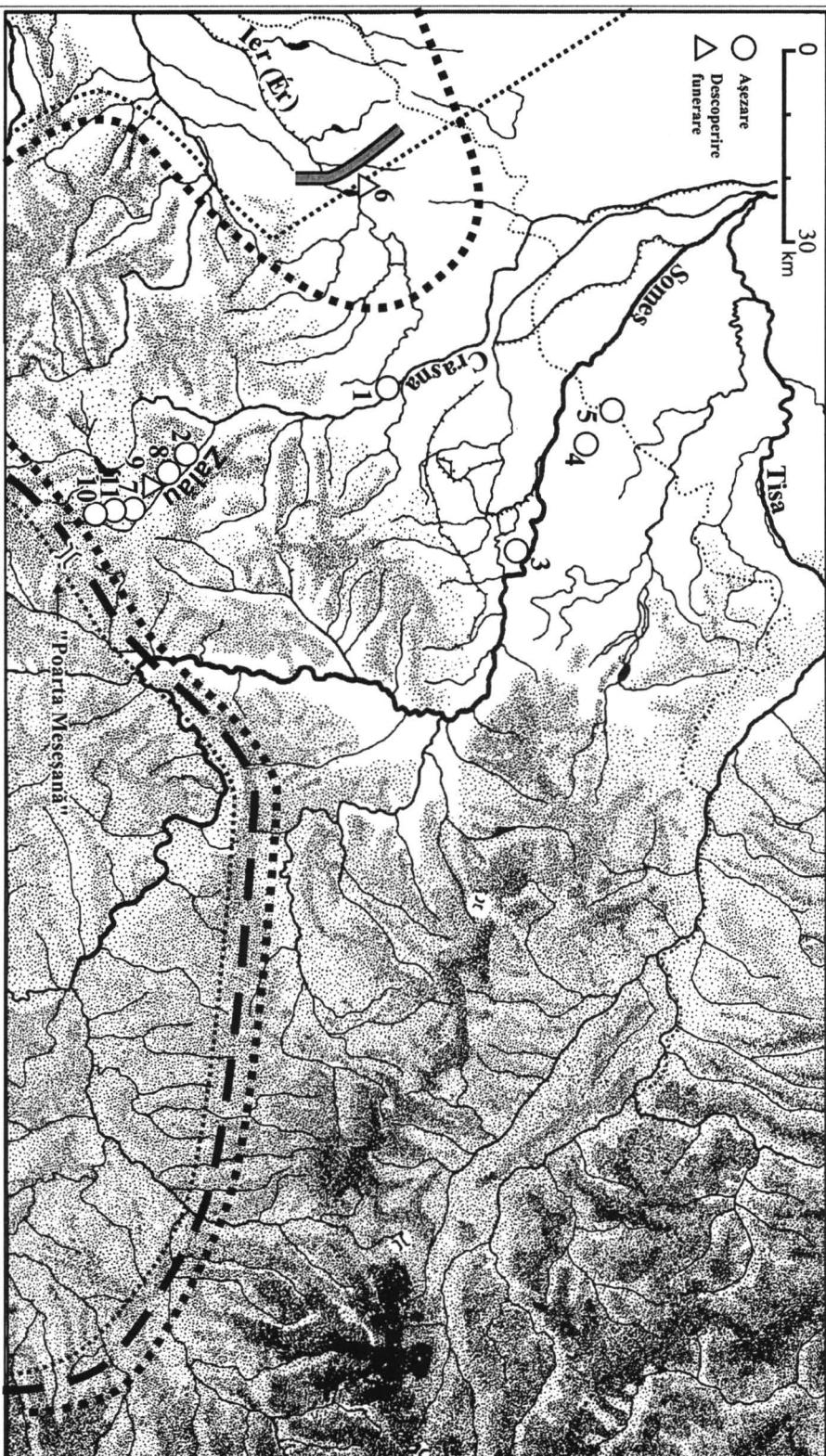

Fig. 2. Cele mai veci descoperiri slave din spatiul nord-vestic al Romaniei.
— — — fostul limes roman. granita nord-estică a regatului gepid. — — — asa-numitele "valuri romano-sarmatice".